УДК 159.9.01(091):305
DOI https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2026.3.6

Слободиська О. А.
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Вінницького торговельно-економічний інституту
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0001-9708-2679

ГЕНДЕРНА РЕВІЗІЯ КЛАСИЧНИХ ПАРАДИГМ У ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ: ВІД АНДРОЦЕНТРИЧНОГО БІОЛОГІЗМУ ДО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ТА ДИТЯЧОГО ПСИХОАНАЛІЗУ

GENDER REVISION OF CLASSICAL PARADIGMS IN THE HISTORY OF PSYCHOLOGY: FROM ANDROCENTRIC BIOLOGISM TO SOCIOCULTURAL AND CHILD PSYCHOANALYSIS

У статті висвітлено процес трансформації предметного поля та теоретико-методологічних засад психологічної науки під впливом ґрунтовної гендерної ревізії ортодоксальних концепцій класичного психоаналізу. Досліджено історико-психологічний контекст становлення андроцентричної парадигми та обґрунтовано необхідність її подолання через інтеграцію соціокультурного й гендерно-чутливого оптикуму. Детально проаналізовано вагомий внесок Карен Горні у деконструкцію фройдівського біологізаторського детермінізму, її критику фалоцентричних концепцій, а також обґрунтування автономного статусу психології жінки через введення понять базисної тривожності та соціокультурних стратегій міжособистісної взаємодії. Окрему увагу зосереджено на теоретичному значенні доробку Мелані Кляйн та Анни Фройд. Розкрито роль Мелані Кляйн у формуванні генезису дитячого психоаналізу та теорії об'єктних стосунків через розробку методики ігрової терапії й концептуалізацію параноїдно-шизоїдної та депресивної позицій немовляти. Систематизовано внесок А. Фройд у розширення адаптаційних функцій Ego та опис складних психологічних захистів, таких як ідентифікація з агресором і альтруїстична поступка. Прослідковано гносеологічний вплив суб'єктної позиції дослідника на формування феміністської критичної психології, деконструкцію позитивістського об'єктивізму, легітимізацію якісних методів пізнання та розширення предметної сфери за рахунок психології материнства та гендерно-рольової соціалізації. Окреслено шляхи практичної імплементації гендерної чутливості у вищу психологічну освіту.

Ключові слова: історія психології, гендерна ревізія, психоаналіз, Карен Горні, Мелані Кляйн, Анна Фройд, об'єктні стосунки, дитячий психоаналіз, соціокультурний детермінізм, феміністська критична психологія.

The article highlights the transformation process of the subject field and the theoretical and methodological foundations of psychological science under the influence of a thorough gender revision of orthodox classical psychoanalysis concepts. The historical-psychological context of the formation of the androcentric paradigm is investigated, and the necessity of overcoming it through the integration of a sociocultural and gender-sensitive lens is substantiated. The significant contribution of Karen Horney to the deconstruction of Freudian biologistic determinism, her critique of phallocentric concepts, and the substantiation of the autonomous status of the psychology of women through the introduction of the concepts of basic anxiety and sociocultural strategies of interpersonal interaction are analyzed in detail. Special attention is focused on the theoretical significance of the works of Melanie Klein and Anna Freud. The role of M. Klein in shaping the genesis of child psychoanalysis and object relations theory through the development of play therapy techniques and the conceptualization of the infant's paranoid-schizoid and depressive positions is revealed. The contribution of A. Freud to expanding the adaptive functions of the Ego and describing complex psychological defenses, such as identification with the aggressor and altruistic surrender, is systematized. The epistemological impact of the researcher's subjective position on the formation of feminist critical psychology, the deconstruction of positivist objectivism, the legitimization of qualitative research methods, and the expansion of the subject area to include the psychology of motherhood and gender-role socialization is traced. Outlines for the practical implementation of gender sensitivity in higher psychological education are provided.

Key words: history of psychology, gender revision, psychoanalysis, Karen Horney, Melanie Klein, Anna Freud, object relations, child psychoanalysis, sociocultural determinism, feminist critical psychology.

Постановка проблеми. Історіографія психологічної науки тривалий час розгорталася в межах панівної андроцентричної парадигми. У цій традиції чоловічий психічний досвід за умовчанням конституювався як універсальна вихідна норма, універсальний еталон людської психіки взагалі. Відповідно, специфічні фемінні психічні вияви, емоційні реакції та соціативно-рольові патерни інтерпретувалися крізь призму дефіцитарності, патологізації або ж зводилися до жорсткої інстинктивної та біологічної зумовленості. Позитивістський орієнтир класичної психології XIX – початку XX століття проголошував об'єктивність та наукову нейтральність, однак приховано транслював куль-

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

турні та соціально-ієрархічні стереотипи патріархального суспільства.

Інтеграція жінок-дослідниць у теоретичний та клінічний дискурс психоаналізу та психології особистості у першій половині XX століття спровокувала глибинний гносеологічний зсув. Цей процес позначився переходом від біологізаторського андроцентризму до соціокультурного, інтерсуб'єктивного та гендерно-чутливого розуміння психіки. Жінки-вчені не просто розширили вибірку досліджуваних чи запропонували нові прикладні техніки – вони піддали деконструкції самі гносеологічні засади традиційних теорій особистості.

Фундаментальний перегляд ортодоксальних положень психоаналізу, здійснений Карен Горні, Мелані Кляйн та Анною Фройд, висвітлив критичну обмеженість інстинктивно-сексуального детермінізму Зигмунда Фройда. Їхня наукова спадщина створила теоретичну базу для виокремлення психології жінки як автономного напряму, переорієнтувала психоаналітичний фокус на доедіповий період розвитку дитини та встановила пріоритет первинних об'єктних стосунків і захисних механізмів Ego.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гендерної ревізії історії психології та деконструкції андроцентризму перебуває в центрі уваги сучасних зарубіжних і вітчизняних науковців. Теоретичні та методологічні аспекти трансформації психологічного знання під впливом феміністської критики висвітлено у працях Best D. L. та Gibbons J. L**.** [6], Friedan Betty [9], Stevens G. та Gardner S. [13] та інші. Історіографічний перегляд класичного психоаналізу та оцінку спадщини К. Горні, М. Кляйн і А. Фройд здійснюють такі сучасні дослідники, як Spillius E. B. [7], Grosskurth P. [10], Young-Breuhl E. [14]. У вітчизняному науковому дискурсі методологічні засади історіографічного аналізу та еволюції психологічної думки спираються на фундаментальні праці В. А. Роменця та І. П. Манохи [4], тоді як питання генезису гендерної психології, подолання біологізаторського детермінізму та впровадження гендерно-чутливого підходу в освітній простір активно розробляються у дослідженнях О. П. Щотки [5]. В. Петренко, А. А. Даніліч-Скакун, А. С. Дрокіної [2] та інших. И Водночас системне осмислення цілісного гносеологічного зсуву від класичного психоаналізу до сучасної критичної психології крізь призму саме жіночого теоретичного внеску потребує подальшої деталізації.

Метою цієї статті є гендерна та історіографічна ревізія трансформації класичного психоаналізу та теорій особистості у доробку К. Горні, М. Кляйн та А. Фройд, а також оцінка їхнього вирішального впливу на теоретико-методологічний фундамент сучасної гендерної та критичної психології.

Реалізація мети здійснювалася за допомогою **комплексу теоретичних методів:** історико-генетичного та порівняльно-критичного аналізу (для вивчення трансформації класичного психоаналізу), системно-структурного методу (при класифікації невротичних стратегій та механізмів психологічного захисту), а також методів герменевтики та гендерно-порівняльної рефлексії (для деконструкції андроцентричного біологізму та оцінки гносеологічних наслідків інтеграції фемінного досвіду в науку).

Виклад основного матеріалу. Трансформація класичного психоаналізу в першій половині XX століття фундаментально пов'язана з науковою сміливістю Карен Горні. Виступаючи проти ортодоксальної фройдівської догматики, К. Горні переосмислила базові підвалини формування особистості, здійснивши рішучий перехід від біологічного детермінізму до соціокультурного та детермінованого середовищем аналізу психіки.

Особливе місце в науковій спадщині К. Горні посідає деконструкція фройдівської концепції «заздрості до пеніса». З. Фройд стверджував, що усвідомлення дівчинкою анатомічної відмінності від хлопчика породжує відчуття власної неповноцінності, що стає підґрунтям для формування специфічної фемінної психології, мазохістичних устремлінь та слабшого «Супер-Его» [3; 11].

К. Горні послідовно довела, що заздрість дівчини чи жінки орієнтована не на анатомічний орган як такий, а на соціально-структурні привілеї, статус та автономію, якими патріархальна культура наділяє чоловіків. Почуття меншовартості у жінок є не біологічно зумовленим фатумом, а прямим наслідком їхньої соціальної та економічної незахищеності, позбавлення прав та культурного пригнічення.

В якості теоретичної відсічі фалоцентричній заангажованості психоаналізу К. Горні запровадила компенсаторний концепт «утробної заздрості». Дослідниця вказала на те, що чоловіче прагнення до самоствердження у сфері культури, науки та політики значною мірою є компенсаторним механізмом через їхню нездатність брати пряму участь у акті творення нового життя. Цей концепт викрив суб'єктивність та гендерну упередженість чоловічої психоаналітичної думки, яка тривалий час видавала власні захисні раціоналізації за універсальні наукові істини.

Переносячи фокус із сексуальних лібідозних імпульсів на міжособистісну динаміку, К. Горні визначила центральним рушієм розвитку особистості відчуття базисної тривожності. Вона визначається як емоційне переживання ізольованості, безпорадності та незахищеності дитини у потенційно ворожому, непередбачуваному або байдужому світі. Базисна тривожність виникає внаслідок порушення первинної безпеки в дитячо-батьківських стосунках (через гіперопіку, зневагу, авторитарний тиск або відсутність щирого прийняття) [11].

Для подолання цього деструктивного стану та адаптації до соціуму особистість формує захисні стратегії поведінки, які К. Горні класифікувала за трьома основними векторами, а саме:

– «рух до людей» (орієнтація на поступливість та підкорення): полягає в прагненні здобути любов, схвалення та захист за будь-яку ціну. Особистість пригнічує власний гнів та автономні потреби, підпорядковуючи власне «Я» бажанням інших. У патрі-

архальному контексті ця поведінкова модель традиційно нав'язувалася жінкам як вища норматива «фемінності»;

– «рух проти людей» (орієнтація на агресію та домінування): базується на переконанні, що світ є ворожим, а єдиний спосіб вижити – володіти владою, контролем та досягати успіху за рахунок інших. Цей вектор заохочувався соціалізацією чоловічих ролей;

– «рух від людей» (орієнтація на ізоляцію та автономію): полягає у спробі розв'язати внутрішній конфлікт через емоційне відсторонення, прагнення до повної незалежності від оцінок та зв'язків із оточуючими [11].

Запроваджений К. Горні соціокультурний підхід не лише розширив межі клінічного психоаналізу, а й сформував підвалини для становлення психології жінки як самостійної наукової дисципліни. Вона довела, що специфіка жіночої психіки формується під впливом соціальних вимог, стереотипів та існуючих інституційних обмежень, а не суто біологічної визначеності.

Якщо Карен Горні змістила вектор аналізу особистості у бік соціокультурного оточення дорослої людини, то подальша ревізія класичного психоаналізу, здійснена Мелані Кляйн та Анною Фройд, звернулася до найранішого, доедіпового дитинства. Здійснивши парадигмальний зсув із пізніших стадій психосексуального розвитку (зокрема Едіпового комплексу, який З. Фройд вважав ядром неврозів), дослідниці розширили методологічне поле психоаналізу та перемістили фокус уваги на витоки формування психіки – первинний архаїчний контакт дитини з матір'ю.

Так, Мелані Кляйн розробила оригінальну методику ігрової терапії, яка вперше дозволила проводити повноцінний психоаналітичний аналіз дітей дошкільного віку. М. Кляйн інтерпретувала дитячу гру як безпосередній аналог вільного асоціювання у дорослих, що відкрило шлях до безпосереднього дослідження несвідомих фантазій, страхів та ранніх захисних механізмів.

На цій основі М. Кляйн сформулювала теорію об'єктних стосунків, запропонувавши концепт психологічних «позицій» (на відміну від стаціонарних стадій), які дитина проживає в перші місяці життя і до яких доросла особистість може повертатися в стресових умовах [8; 10].

М. Кляйн концептуалізувала процес раннього психічного розвитку через послідовну зміну двох базових психологічних позицій немовляти: параноїдно-шизоїдної (перші 3–4 місяці) та депресивної (з 4–5 місяців). Вона зазначала, що на першому етапі дитина взаємодіє з частковим об'єктом, розщеплюючи сприйняття матері на «абсолютно добрий» та «абсолютно злий», а провідним переживанням є персекуторна тривога знищення, що захищається проективною ідентифікацією та запереченням (зі схильністю до шизофренічних чи пограничних розладів у дорослому віці). На другому етапі відбувається перехід до сприйняття матері як цілісного об'єкта, де панує депресивна тривога втрати або пошкодження об'єкта власними агресивними імпульсами, що активує механізми репарації, інтроєкції та почуття провини (із ризиком афективних чи депресивних станів) [1].

Паралельно з теоретичними розробками М. Кляйн, Анна Фройд у праці «Его та механізми захисту» (1936) здійснила фундаментальну систематизацію адаптаційних функцій Ego. У той час як її батько зосереджувався переважно на вивченні вмісту «Воно» (Id) та природа потягів, А. Фройд спрямувала увагу на вивчення способів, за допомогою яких Ego протистоїть тривозі та справляється з внутрішніми і зовнішніми конфліктами.

Анна Фройд не лише систематизувала раніше відомі захисти (такі як витіснення, проекція, реактивне формування), а й детально описала нові складні механізми адаптації, а саме:

– ідентифікація з агресором: це спосіб захисту, за якого суб'єкт, зіткнувшись із зовнішньою загрозою або насиллям, переймає риси, символи чи поведінкові патерни самого агресора, перетворюючись із жертви на активного діяча, який контролює ситуацію;

– альтруїстична поступка: проявляється у механізмі, при якому людина зрікається власних бажань та цілей на користь інших людей, отримуючи опосередковане задоволення через успіхи та щастя тих, з ким вона ідентифікується;

– заперечення у фантазії: проявляється у відмові Ego визнавати неприємні чи травмуючі аспекти зовнішньої дійсності шляхом утворення уявних, компенсаторних вигадок чи ігрових сценаріїв [9].

Праці Анни Фройд заклали теоретико-методологічні підвалини сучасної клінічної дитячої психології, дитячого психоаналізу та Его-психології. Її внесок зміцнив уявлення про психологічний захист як про необхідний, нормативний інструмент адаптації особистості, а не лише як про показник патологічного процесу [14].

Отже, інтеграція жінок-науковців у психологічну спільноту XX століття призвела до методологічної плюралізації знання та виникнення феміністської критичної психології. Зміна позиції дослідника – включення суб'єктивного досвіду жінки у процес наукового пізнання – мала глибинні гносеологічні наслідки для всієї психологічної науки [12].

Серед основних гносеологічних здобутків гендерно-чутливого підходу можна виділити:

– *деконструкцію «позитивістської нейтральності»:* доведено, що гендерний статус, соціальне становище та культурний контекст дослідника безпосередньо пливають на формулювання дослідницьких гіпотез, критерії вибору вибірки, створення вимірювальних інструментів та підсумкову інтерпретацію емпіричних даних. Теза про «абсолютно неупередженого спостерігача» була викрита як методологічний міф, що приховував андроцентричні упередження;

– *методологічне збагачення та розширення інструментарію*: класична психологія тривалий час надавала абсолютний пріоритет кількісним, лабораторно-експериментальним методам. Жінки-дослід-

ниці обґрунтували важливість впровадження якісних методів (наративний аналіз, глибинне інтерв'ю, біографічний та інші методи), які здатні фіксувати специфіку суб'єктивного, емоційно насиченого фемінного досвіду без його редукції до сухих статистичних показників;

– *легітимізація нових предметних сфер*: до наукового психологічного дискурсу було включено теми, які раніше вважалися «вторинними», «суто приватними» або «побутовими». Дослідження психології материнства, батьківського вигорання, ролі феноменів прив'язаності, соціально-рольових конфліктів («подвійне навантаження»), психологічних наслідків домашнього та гендерно зумовленого насильства стали повноправними та пріоритетними напрямами наукового пошуку.

Висновки. Гендерна ревізія класичних психологічних парадигм, започаткована працями Карен Горні, Мелані Кляйн, Анни Фройд та їхніх послідовниць, спричинила фундаментальну трансформацію всієї системи психологічного знання.

К. Горні спростувала біологічний детермінізм З. Фройда, довівши соціокультурну природу психологічних відмінностей між статями та сформувавши теоретичну базу для виокремлення психології жінки.

М. Кляйн та А. Фройд переорієнтували психоаналіз на ранній, доедіповий період дитячого розвитку, створили методичний апарат ігрової терапії, розробили теорію об'єктних стосунків та детально систематизували механізми захисту Ego, підкресливши ключову роль первинної взаємодії дитини з матір'ю.

Інтеграція жіночого досвіду в історію психології зруйнувала ілюзію «позитивістської нейтральності» науковця, легітимізувала якісну методологію та розширила предметне поле психології за рахунок вивчення материнства, прив'язаності та гендерно-рольової соціалізації.

Використання генеративного штучного інтелекту під час підготовки рукопису та оформлення: автором було залучено інструменти генеративного штучного інтелекту, зокрема велику мовну модель Gemini (Google, 2026). Штучний інтелект використовувався для технічно-допоміжних завдань: стилістичного редагування та мовної корекції окремих фрагментів тексту, розширення анотації до нормативного обсягу. Авторка критично переглянула, відредагувала і верифікувала увесь згенерований та скоригований матеріал і несе повну відповідальність за зміст та остаточний текст цієї публікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Максименко С.Д. Генетична психологія учіння людини: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017. 206 с. URL: https://surl.li/nmmcca
2. Петренко Н. В., Даніліч-Скакун А. А., Дрокіна А. С. Феміністська критика в історії психології: забуті постаті жінок-науковиць. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2025. Том 36 (75) № 6. С. 1–9. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.6/01
3. Ратушний Д. Культура в психоаналітичній концепції Карен Горні. *Українські культурологічні студії* . 2022. 2 (11): С. 94-96. https://doi.org/10.17721/UCS.2022.2(11).19.
4. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології XX століття: навчальний посібник. Вид. 3-тє. К.: Либідь, 2017. 1056 с.
5. Щотка О.П. Гендерна психологія: навч. посіб. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. 358 с.
6. Best D. L., Gibbons J. L**.** Women across the history of cross-cultural psychology: Research and leadership. *Journal of Cross-Cultural Psychology.* 2022. Vol. 53(7-8), P. 976–992. https://doi.org/10.1177/00220221221112366
7. Elizabeth Bott Spillius (Hrsg.): Melanie Klein heute. Entwicklungen in Theorie und Praxis. 1 Bände. Auflage. Klett-Cotta, Stuttgart, 2020. 446 c.
8. Freud Anna. The ego and the mechanisms of defence. London, Pub. by L. and Virginia Woolf at the Hogarth press, and the Institute of psycho-analysis, 1937. 196 p.
9. Friedan Betty. The Feminine Mystique. WW Norton & Company, 2013. 562p.
10. Grosskurth P. Melanie Klein: Her World and Her Work. New York: Knopf, 2025. 651 p.
11. Horney Karen. Feminine psychology. New York: W.W. Norton, 1967. 269 p.
12. Psychology's Feminist Voices (PFV) Мультимедійний цифровий архів URL: https://feministvoices.com/
13. Stevens G., Gardner S. The women of psychology: Vol. II. Expansion and refinement. Cambridge, MA: Schenkman, 1982. 301 p. URL: https://archive.org/details/womenofpsycholog0002stev/page/n1/mode/2up
14. Young-Breuhl E. Anna Freud: A biography. 4nd Edition. New Haven and London: Yale University Press, 2004. 545 p.

Дата першого надходження статті до видання: 14.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.11.2026